

Вашингтон, 12 жовтня 2017 року

Ukraine's Quest for Mature Nation Statehood

Roundtable XVIII: Ukraine and the Issue of Social Cohesion

Україна у пошуках зрілої національної державності.

18-й круглий стіл: Україна та питання соціальної єдності

Йосиф Зісельс

Стан соціальної інтеграції в Україні очима громадянського суспільства

Вступ

Шановні організатори «круглого столу» – вітаю вас та дякую за запрошення й можливість виступити перед високою експертною аудиторією.

Шановні пані та панове!

Сьогодні мені випала честь репрезентувати Ініціативну групу «Першого грудня», де я з весни цього року є черговим головуючим на її засіданнях.

Ініціативну групу «Першого грудня» було створено Радою церков України 1 грудня 2011 р. з нагоди 20-річчя незалежності України за ініціативою предстоятеля Греко-Католицької Церкви України блаженнішого Любомира (Гузара). Навіть зараз, після відходу у Вічність, блаженніший Любомир залишається натхненником та душею нашої Групи.

Група об'єднала інтелектуалів, відомих громадських діячів і фахівців у різних галузях науки та культури України. Вона працює у форматі консенсусу – саме так ухвалювалися й ухвалюються всі основні її документи. Наш засадничий консенсус – це Незалежність, Демократія та Духовність українського суспільства. Відтак у фокусі уваги групи «Першого грудня» була, є і залишається соціальна інтеграція.

На мій погляд, група «Першого грудня» є фундаментальною складовою громадянського суспільства України, вона не ставить перед собою жодних політичних цілей, а основну мету своєї діяльності бачить у духовному розвитку українського суспільства на принципах сумління і правди.

Ось як жорстко охарактеризувала стан українського суспільства ініціативна група «Першого грудня» вже через рік після заснування:

Українська хартія вільної людини (1 грудня 2012 р.)

«...Ми стали свідками піднесення демократичних ідей, переконань і мрій.

Але романтичні сподівання, зіштовхнувшись із реальністю, швидко перетворилися на ілюзії. Слова знецінились.

У нашій країні, де Радянський Союз було подолано фізично, його спадщина і досі зберігається морально і ментально.

Виявилось, що люди далі й дедалі більше сподіваються на чужу ласку, а не на власні сили.

Нові економічні умови змінили країну і водночас загострили найгірші людські інстинкти: жадобу збагачення, захланність і споживацтво.

Людина дістала можливість вільно і без страху повернутися до духовних джерел. І водночас зубожіння, несправедливість і невпевненість виплекали у суспільстві внутрішнє розчарування, що стоїть на межі з духовною порожнечою.

Падіння останньої імперії повернуло нас до засадничих істин про будову на фундаменті закону та правди і про будівничих, які покладаються на власні сили і Божу допомогу – вищу поміч, яку відчують совістю.

«Учорашні люди» натомість силуються «розбудувувати державу» старими методами насильства й обману, не маючи та й не знаючи вищих цілей.

Тінь сумніву торкнулася багатьох сердець. Однак тінь сумніву завжди йде поруч із людиною. Не варто боятися тіней. Треба шукати світла відповідей, які дають силу проти зневіри і надають сенсу нашому життю.

Ми знову бачимо по всьому світу рух до смислу, який має стати духовним орієнтиром для сучасної людини.

Способи, які б відновлювали та зміцнювали віру у власних і спільних силах, не можуть бути ані категоричними, ані вичерпними. До Храму можуть вести різні дороги, однак треба мати бажання і силу йти однією з них.

Наріжними каменями нашої Хартії є три прості думки.

Перше. Відповідальність за своє життя, а отже, його успіх, добробут і щастя нікому не може бути переданою. Ми самі несемо відповідальність за себе.

Друге. Мораль і духовні цінності не можуть бути відкладеними на завтра. Вони завжди потрібні сьогодні.

Третє. Ми будуємо те, що уявляємо, а отже, від глибини, масштабу і творчого хисту нашої уяви залежить наше майбутнє...».

Ця доповідь не є результатом діяльності групи «Першого грудня», на своєму засіданні ми ще не розглядали саме ґрунтовно стан соціальної інтеграції українського суспільства, але опосередковано торкалися зазначеної теми у різних документах Групи. Я викладаю сьогодні перед вами власні думки й спостереження, а також наводжу дані соціологічних й інших досліджень, деякі відомі документи Групи, які, на мій погляд, підтверджують основні тези доповіді.

Визначення соціальної інтеграції

Почнемо з визначення поняття «соціальна інтеграція». The Penguin Dictionnaire of Sociology інтерпретує інтеграцію суспільства, як об'єднання на основі спільних цінностей. Знаний український соціолог Володимир Паніотто (КМІС) пропонує розглядати потенціал соціальної інтеграції як здатність суспільства діяти як єдине ціле, що проявляється в тому числі й у злагодженості взаємодій соціальних груп, категорій, інститутів та інших підсистем суспільства. Володимир Паніотто виділяє такі індикатори інтеграції суспільства:

1. Ступінь інтеграції соціальних груп і категорій (**спільність цінностей** для різних груп і категорій, в тому числі – рівень патріотизму, національної свідомості, національної самоідентифікації тощо; рівень взаємної **толерантності** між різними групами й категоріями суспільства);
2. Ступінь інтеграції соціальних інститутів;
3. Показники злагодженості **взаємодії** соціальних груп **із соціальними інститутами**.

Нижче буде розглянуто прояви індикаторів першого та третього типів.

Розпочнемо аналіз з розгляду у динаміці ключових цінностей, які об'єднують чи роз'єднують українців. Окремо розглянемо дані суб'єктивної оцінки населенням того, які маркери позначають об'єднання, а які – роз'єднання українського суспільства. Далі розглядатимемо питання толерантності українського суспільства і, нарешті, ставлення населення до ключових соціальних інститутів.

Не стабільний стан, але – динамічний процес

Україна розвивається за багатьма параметрами, зокрема в процесі соціальної інтеграції. Більше того, Україна не розвивається монотонно та послідовно, синхронізуючи різні аспекти розвитку, а дуже повільно, непослідовно та суперечливо. Миттєві зрізи будь-якого процесу не дозволяють скласти уявлення про вектори та динаміку змін в суспільстві. Саме тому слід глибше розібратися в тому, що сприяє та що заважає процесу соціальної інтеграції.

Для ілюстрації візьмемо Євромайдан (Революцію гідності) 2013–2014 рр. З яким саме конфліктом ми мали тоді справу, у яких процесах приймали участь, що спостерігали? Розглядаючи ті події лише під одним кутом зору, оцінюючи лише один з аспектів протистояння, можна сперечатися, чи був то конфлікт міжетнічний (росіяни та українці), міжконфесіональний (віруючі різних патріархатів Православної Церкви), міжмовний (російськомовні проти україномовних), чи будь-який інший. Нібито простежувався кожен зі згаданих аспектів конфлікту, але жоден із них не вичерпував всієї різнобарвності Революції. Відтак, маємо справу не з повними векторами, а з певними проекціями складного процесу на різні вісі координат.

Коли процес конфлікту має проекції на різні вісі координат: етнічні, конфесійні, мовні, історичні, ціннісні, можна говорити, що йдеться про міжцивілізаційний конфлікт, конфлікт між різними цивілізаціями – європейською та євразійською, між відповідними колективними цивілізаційними ідентичностями. Це модель, яку я використовую для кращого розуміння ситуації, і як кожна модель, вона умовна.

Модель цивілізаційної ідентичності

Так склалася доля українців, як і цілої низки інших народів від Фінляндії на півночі до Ізраїля на півдні, що вони сторіччями знаходилися під потужним впливом двох цивілізаційних ідентичностей, європейської – з Заходу та євразійської чи азійської, у випадку Ізраїля та частини Євразії, – зі Сходу. Десятки мільйонів людей, перебуваючи сторіччями під подвійним, але різновекторним впливом двох потужних цивілізацій, з часом набувають певних рис обох цих цивілізацій та породжують певну роздвоєну ідентичність, в якій присутні частково та послаблено різні риси та різні цінності.

За останні сто років від Російської імперії (Совецького Союзу) відійшли та набули незалежність народи саме такої роздвоєної ідентичності. Вони поновили або заснували свої держави та стали відносно незалежними від колишньої метрополії. Всі ці держави в процесі розриву з імперією зіткнулися з аналогічними чинниками спротиву зі сторони метрополії:

- економічний тиск;
- міжнародні дипломатичні інтриги;
- брудна пропаганда;
- збройна агресія.

Саме збройна агресія, як останній з аргументів імперії, як лакмусовий папірець, визначає, що процес відриву колишньої колонії від імперії стає незворотнім. Перемога зміцнить відрив від імперії та незалежність народу, поразка – поверне колонію в імперію до наступного етапу визвольної боротьби.

Майже закономірно, що у процесі відриву від імперії, народи залишають в «обіймах» імперії частину своєї території та великі групи населення (Фінляндія, Польща, Литва, Угорщина, Румунія та ін.).

Спостерігаючи за цим процесом в аспекті цивілізаційної ідентичності, можна припустити, що народ відривається від східної імперії тоді, коли у суспільстві питома вага носіїв системи цінностей європейської цивілізації починає суттєво переважати суму носіїв протилежної системи цінностей, тобто рівновага в імперській системі порушується за рахунок розвитку західної цивілізаційної ідентичності в одному чи в групі колоніальних народів.

Отже, українці не перший народ, якій відривається від імперії, але водночас – це перший з постколоніальних народів, такий великий за розміром слов'янський та православний народ, який нарешті виборює незалежність за рахунок концентрації в ньому елементів (цінностей) європейської ідентичності. Коли я говорю про концентрацію в українському соціумі європейських цінностей, то насамперед маю на увазі рефлексивний рівень – бажання й намагання жити цими цінностями, походити на спільноти, що живуть ними.

Надії та реальність

Що дає нам надію на позитивний результат європейського вибору України?

Наприкінці XIX – початку XX ст. із нашого ареалу євразійської ідентичності в Америку та Канаду виїхали мільйон українців та мільйон євреїв. В них була дуже позитивна мотивація – забезпечити своїм дітям та онукам гідне життя. Вони тяжко працювали, щоб діти могли вчитися та інтегруватися у західне суспільство. Через 40–50 років вони, а головне – їхні діти та онуки, стали частиною західного суспільства, тобто людьми європейської (західної) ідентичності. Вони бажали стати такими, як громадяни країни проживання, і з часом внаслідок здорового конформізму вони стали такими. Це був процес самоперевиховання мільйонів людей під впливом нового середовища, шляхом своєрідного «занурення» в нього.

Нова ідентичність українців почала потужно розвиватися саме тоді, коли вони вперше в історії стали більшістю у своїй країні. Цей чинник зміни ідентичності – стати більшістю в країні – складно переоцінити. За виразом Мирослава Мариновича в українців змінилася модель їхнього майбутнього. З великої меншини в імперії, де вони змушені були конкурувати, а інколи і воювати з іншими меншинами, вони перетворилися на більшість.

Аналогія – утворення держави Ізраїль, де євреї 1948 р., після тривалої перерви, стали більшістю у своїй країні. Цей чинник – більшість – став основним формуючим нову єврейську ідентичність. Соціологічні дослідження Лібмана та Коена у 90-ті рр. засвідчують, що ізраїльтяни та євреї діаспори – це дві такі різні ідентичності, що можна говорити про два народи.

26 років українське суспільство розвивається у відносно вільних умовах. Вперше за сотні років українці без віз подорожують та працюють в Європі, мають необмежений доступ до будь-якої інформації та культури. Це і є своєрідний процес перевиховання. Звичайно, на українців діють і східні чинники впливу – з Росії. Але у вільних умовах ми спостерігаємо, як поступово збільшується у суспільстві питома вага людей, які орієнтуються на Захід, на західну культуру, на західну систему цінностей.

Із прикладів США та Канади, а також інших країн, посталих за рахунок емігрантів, бачимо, що процес «перевиховання» великих груп представників іншої цивілізаційної ідентичності триває десятиріччя. Саме так, тільки еволюційно змінюються системи цінностей, навіть в умовах повного занурення емігрантських груп в нові середовища.

Жодна революція не може дати тих результатів, на які здатна еволюція.

Революції є наслідком, але не причиною змін колективної ідентичності.

Наслідки роздвоєної ідентичності

У суспільстві з роздвоєною цивілізаційною ідентичністю фактично існує два субсоціуми з різними і навіть протилежними системами цінностей. Це означає, що соціальна інтеграція відбувається одночасно в різних соціумах, і вектори цих фактично двох інтеграцій часто протилежно спрямовані. Зрозуміло, що темпи позитивних змін у суспільстві уповільнюються, коли в ньому одночасно відбувається два протилежні за напрямками процеси соціальної інтеграції.

Звичайно, у будь-якому суспільстві існують різні погляди на те, яким має бути шлях подальшого розвитку. На них будується політична система суспільства, формуються політичні партії з різними ідеологіями. Але головне, що з питання незалежності власної держави, її місця в певній цивілізації існує національний консенсус. На жаль, в українському суспільстві досі не сформувався національний консенсус з основних засад державотворення. Частина суспільства, в якій домінує євразійська цивілізаційна ідентичність, не лише не бере участі в розвитку суспільства на засадах європейських цінностей, а й чинить спротив руху України на Захід. Із запропонованої моделі стає зрозумілішим повільний, непослідовний та суперечливий рух України у майбутнє.

Перехід від євразійської системи цінностей до європейської – освіта та виховання

Як вже згадувалося вище, цивілізаційна ідентичність не є генетичною, вона є продуктом, результатом виховання людей у конкретних системах виховання та освіти за методиками, притаманними конкретній цивілізації. На жаль, соціологічні опитування показують що дуже мало респондентів, лише 6–7%, вважають важливим реформування системи освіти.

Ось яку оцінку було зроблено в одному з документів групи «Першого грудня» стосовно освіти в Україні.

«Освіта в Україні: творення суспільного замовлення». Позиція ініціативної групи «Першого грудня»

Дата публікації 04.06.2013

«...Виховання та освіта – це першооснова для будь-яких змін у нашій країні, стійкості Української держави і її сталого поступу.

Сьогодні ми перебуваємо не лише в пострадянських, а й постмілітарних умовах. Ми позбулися військової організації життя колишньої імперії, але

«казармений дух» відчувається досі. Він виявляється як в агресії стосунків між людьми, так і в освіті, яка не ставить за мету сформувати особистість, навчити мислити, прищепити бажання бути вільною людиною чи дати конкурентні знання.

Ми переповнені прикладами «успішної аморальності». А натомість втрачаємо з поля зору найважливіше — взаємини в українських сім'ях, в яких для будь-якої людини закладається основа сприйняття і розуміння світу і моралі. Острах перед цінностями, невміння їх додержуватися, а, як наслідок, байдужість суспільства і держави до справи нефальшивого й уважного плекання духовно здорових родин, де є взаємна повага, допомога і любов, є однією з найглибших причин нашої загальної внутрішньої відчуженості.

Нинішня система виховання і освіти в Україні не цінує ані сім'ї, ані людини, яка вчиться, і не прагне заохотити її до постійного інтелектуального розвитку чи підготувати до ринку праці. Така система не бажає бути нашим помічником, вона, як правило, діє, мов наглядч і спостерігач.

Система орієнтує вчителя, викладача і науковця не продукувати знання чи шукати нові підходи та орієнтири, а «відтворювати вже відтворене», додержуючись перевірених кліше. Більше того, викладача і вченого перевантажують рутиною, що обмежує творчі можливості.

По суті, наша освітня система досі залишається заформалізованою, бюрократичною і недоброзичливою як до людини, так і світу.

Найнебезпечнішим продуктом такої системи є людина без цінностей...».

Приклад Ізраїлю

У світі не так багато є країн з роздвоєною цивілізаційною ідентичністю. Один із наочних прикладів такої країни, хоч і з великими відмінностями від України, є Ізраїль. Роздвоєння ідентичності в Ізраїлі має етнорелігійне підґрунтя, більшість громадян є євреями, приблизно – 20% – арабами. Єврейська більшість ідентифікує себе ймовірніше з європейською цивілізацією, меншість – з арабською. Ця ситуація знайшла відображення і в парламенті Ізраїля – Кнесеті, де 13 (11%) з 120 складають арабські депутати. 107 єврейських депутатів Кнесету (89%), за всіх суперечностей та різниці в ідеології, утворюють так званий сіоністський консенсус щодо незалежності держави та її цивілізаційної спрямованості на Захід. Арабські депутати не визнають

єврейського характеру держави і не підтримують єврейську більшість майже з усіх питань.

Чи нічого це вам не нагадує?

Цікаво, що частково схожими є в Ізраїлі та Україні процеси формування політичної (партійної) системи. Схожість проявляється у тому, що основними чинниками, які впливають на формування політичного спектру різних ідеологій та партій є не соціально-економічні питання та проблеми, як в нормальних країнах, а – зовнішньополітичні, присутність на кордонах великих негативно налаштованих до країни держав: навколо Ізраїлю – група арабських держав з населенням у 200 мільйонів людей, На кордоні України – 150-мільйонна Росія та її сателіти Білорусь й сепаратистські утворення – Крим та Придністрів'я. Внаслідок такого потужного впливу зовнішніх чинників політичний спектр спотворюється: ліві – це ті, хто за «порозуміння з ворогом», праві – за жорстку позицію до нього.

Громадська думка населення

Соціологічні опитування, що впродовж періоду незалежності проводилися в Україні, унаочнили ключові маркери, які позначають розділення населення України. Це питання пов'язані з мовою спілкування та ставленням до статусу російської мови; з культурною ідентичністю та з оцінками певних історичних подій та історичних діячів; а також із зовнішньополітичними орієнтаціями громадян – в європейському напрямі, чи в напрямі Євразії (Росії та деяких країн СНД).

До результатів соціологічних досліджень завжди слід ставитися дуже обережно та критично. Оцінюючи та інтерпретуючи соціологічні дослідження, зокрема в динаміці, треба брати до уваги, що починаючи з 2014 року стало неможливо проводити опитування на окупованих територіях Криму та частині Донбасу з населенням 5,5 млн чоловік. Виключення з опитування 12--13% респондентів певних уподобань, тенденційно трансформує результати досліджень саме у той бік, де бажане сприймається за дійсне.

Також треба враховувати, що психологічні особливості євразійської цивілізаційної ідентичності більш авторитарні та конформістські, коли респонденти опитувань відповідають часто так, як їм здається треба відповісти при чинному політичному порядку у державі.

Для прикладу деякі статистичні дані 2015 р.

Мовні питання:

«На Галичині та Волині в сімейному спілкуванні домінує українська **мова** (96–99% громадян розмовляють лише чи переважно українською, а російською 1–4%). Переважає українська мова і на Закарпатті, Буковині, Поділлі, Поліссі, Центрі України (в цих регіонах 67–88% громадян розмовляють винятково чи переважно українською), але в цих регіонах поширеною є і російсько-українська двомовність (особливо в Центрі та областях Полісся). Зовсім інша ситуація спостерігається в регіонах Нижнього Подніпров'я, столиці (м. Києві), областях Причорномор'я та Слобожанщині, де переважає російська мова (в основному в формі російсько-української двомовності). У цих регіонах 53–71% жителів спілкуються переважно російською мовою, але 26–47% переважно чи винятково – українською. Переважає не винятково російська мова спілкування (адже тільки 12–32% розмовляє винятково російською), а російсько-українська чи українсько-російська двомовність. І, нарешті, на Донбасі цілковито домінує російська мова (адже 96% мешканців у сім'ях розмовляють російською, при цьому 61% – винятково російською)¹».

Культура:

«Майже аналогічно відрізняється і **культурна ідентифікація** громадян. Адже на Галичині та Волині 65–77% громадян ідентифікують себе з належністю до винятково української чи європейської та світової культури. На Поділлі, в Центрі, Поліссі, м. Києві, Буковині та Закарпатті, таких виявилось 47–62%, тоді як в Нижньому Подніпров'ї, Слобожанщині та Причорномор'ї тільки 30–38%, а на Донбасі – 16%. Протилежна ситуація з ідентифікацією громадян зі слов'янською, «радянською» та культурою «русского міра». З такими культурами ідентифікують себе абсолютна більшість мешканців Донбасу (91%), більшість громадян (54–61%) Нижнього Подніпров'я, Причорномор'я та Слобожанщини, однак меншість в інших регіонах України (22–43%), включаючи Галичину та Волинь²».

Оцінка історичних подій:

«Дослідження демонструють і регіональну відмінність в **оцінці історичних подій**. Так, позитивне ставлення до таких подій, як заснування ОУН 1929 р. та УПА 1942 р. щодо ОУН та УПА переважають у центрально-західних регіонах України (Волинь, Галичина, Закарпаття, Буковина, м. Київ, Центр, Поділля, Полісся), а негативні – в південно-східних регіонах (Донбас, Нижнє Подніпров'я,

¹ О. Вишняк. Що об'єднує та що роз'єднує українців: результати опитувань громадської думки / Інформаційно-аналітичне видання «Громадська думка». Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Режим доступу: http://dif.org.ua/uploads/pdf/1460378821_4071.pdf

² Там само.

Причорномор'я, Слобожанщина). Така сама регіональна диференціація оцінок спостерігається стосовно Помаранчевої революції 2004 р.³».

«Наявна й досить значна різниця між регіонами (іноді, прямо протилежна) у ставленні до подій новітньої історії України. Особливо це стосується розпаду СРСР, Майдану 2013–2014 рр. та Угоди про асоціацію з ЄС 2014 р. Зокрема, у ставленні до Майдану 2013–2014 рр. позитивні оцінки переважають у більшості регіонів (від 94% на Галичині до 51% в Причорномор'ї), але в трьох південно-східних регіонах (Донбас – 69% проти 12%, Слобожанщина – 55% проти 36%, та Нижнє Подніпров'я – 47% проти 44%) переважають негативні оцінки⁴».

«Отже, впродовж років громадяни різних регіонів України по-різному відповідали на низку питань, пов'язаних з мовою, історією, культурною ідентифікацією. Особливо гостро це питання постало в період Російської інтервенції. Однак, на думку одного з провідних українських соціологів – Ірини Бекешкіної, захоплення Росією Криму та початок нею неоголошеної війни на Сході України, всупереч прогнозам, радикально змінили громадську думку населення України в питаннях зовнішньополітичної орієнтації та сприяли підвищенню патріотизму да національної самоідентифікації мешканців південних та східних регіонів у патріотичний, державницький бік⁵».

До таких інтерпретацій соціологічних досліджень я ставлюся досить скептично, бо графічні відображення вказаних досліджень вказують на їх не монотонний, а хвилеподібний характер. Тобто миттєві зрізи не демонструють середньої тенденції зростання різних параметрів, а суттєво відхиляються від них.

Зовнішньополітичні орієнтації:

«Розглянемо зміни, що відбулися **в зовнішньополітичних орієнтаціях** українців. На думку політолога Олекси Гараня, після «Євромайдану», анексії Криму та початку війни на Сході України, дилема зовнішньої української політики щодо вектору спрямування – європейського чи євразійського – перестала існувати⁶». «2014 р. вектор східного спрямування, фактично, зник, і тепер єдиним регіоном, де ще залишалось позитивне ставлення до приєднання України до союзу Росії й

³ Що об'єднує та роз'єднує українців. Дослідження проведено Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» з 25 грудня 2014 року по 15 січня 2015 року на замовлення Міжнародного центру перспективних досліджень. Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/shcho-obednue-ta-rozednue-ukraintsiv>

⁴ Там само

⁵ І. Бекешкіна. Вирішальний 2014-й: роз'єднав чи з'єднав Україну? // Трансформації суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі: регіональний вимір / Наук. ред. О. Гарань. – К.: Стило, 2017. С. 8-39.

⁶ Алексей Гарань, Мария Золкина. Коллапс «евразийского вектора» в Украине и нарастание проратовских настроений. Pronars Eurasia Аналитическая записка № 458, Январь 2017 г.

Білорусі, залишався Донбас. Проте вже наступного, 2015 р., й на Донбасі відбулися істотні зміни громадської думки: якщо 2013 р. до союзу України з Росією та Білоруссю позитивно ставилися 74%, 2014 р. – 63%, то 2015 р. – лише 41%, натомість відсоток тих, хто ставиться до такого союзу негативно, виріс за два роки з 8,5% до 31%⁷. «Загалом по країні КМІС демонструє наступну статистику: готовність населення голосувати за вступ України до Митного союзу з Росією, Білоруссю та Казахстаном у вересні 2013 р. становила 40% – «за», а 33% – «проти», тоді як у вересні 2017 р. це співвідношення змінилося – 15% до 55%⁸».

Важливо звернути увагу на певну тенденційність інтерпретацій досліджень, коли бажане сприймається як дійсне без урахування вище зазначених чинників. Також привертає увагу велика кількість респондентів, які не визначилися з дуже важливих питань – до 30%.

«Але найбільш різючі зміни сталися у ставленні українців до вступу до НАТО. Оскільки питання входу до Північноатлантичного Альянсу було одним з тих, яке з 2004 р. використовувалося проросійськими політиками для збільшення свого електорату, співвідношення тих, хто був би готовий проголосувати за вступ до НАТО, за даними КМІС, з грудня 2005 р. коливалось на рівні 16–20%, а проти – на рівні 57–63%. Дані ж за вересень 2014 р. демонструють різкі зміни: «за» вступ до НАТО бажають проголосувати 48%, а «проти» – 32%. На сьогодні (вересень 2017 р.) це співвідношення знаходиться на рівні 45% до 27%⁹. Фонд «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» демонструє наявність значимих змін у питанні приєднання до НАТО навіть у найбільш негативно налаштованих регіонах України. У Південному регіоні, де 2013 р. членство в НАТО підтримували лише 7%, вже 2015 р. таких було 33,5%, на Сході – відповідно, 12% і 32%. Та й на Донбасі в опитуванні 2013 р. підтримка членства України в НАТО була майже нульовою, але вже 2014-го вона сягнула 7%, а 2015-го – 12%¹⁰.

Внутрішньополітичні погляди:

⁷ І. Бекешкіна. Вирішальний 2014-й: роз'єднав чи з'єднав Україну? // Трансформації суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі: регіональний вимір / Наук. ред. О. Гарань. — К.: Стило, 2017. С. 8-39. (За даними щорічних досліджень Інституту соціології НАН України «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін»).

⁸ Дані Київського міжнародного інституту соціології.

⁹ Там само.

¹⁰ І. Бекешкіна. Вирішальний 2014-й: роз'єднав чи з'єднав Україну? // Трансформації суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі: регіональний вимір. – С. 8-39.

«Що ж стосується **внутрішньополітичних поглядів** українців, соціологи констатують зміни громадської думки населення південних та східних регіонів у патріотичний, державницький бік¹¹».

«Яскравою ілюстрацією цих змін може стати динаміка громадської думки з питання «Якби референдум щодо незалежності України відбувався зараз, як би Ви проголосували?». Наприклад, 2011 р. у відповідь на таке питання, третина респондентів висловлювалася проти незалежності України, причому в Південному та Східному регіонах голоси «за» і «проти» поділилися майже навпіл. Але вже 2016-го, результат різко змінився, і у цих регіонах відсоток прихильників незалежності значно зріс: в Південному регіоні – з 47,1% до 78,5%, у Східному – з 53,0% до 71,5%.

Показниками зростання національної свідомості можуть слугувати також питання щодо співвідношення загальнонаціональної ідентифікації (тобто з громадянством України) та регіональної, що включає суму двох позицій – визнання себе насамперед жителем свого села, міста, регіону.

Більшість населення (57%) вважає себе насамперед громадянами України, ще для близько 25% головною є ідентифікація з містом чи селом проживання, а для майже 6% – з регіоном проживання. Визнання первинності свого визначення як громадянина України істотно зросло вперше 2005 р. (з 44% до 55%), вдруге – 2014 р. (з 51% до 65%). 2015 р. цей показник трохи знизився (до близько 58%) і за останні два роки залишається приблизно на одному рівні (60% 2016 р. і 67% 2017 р.). Серед регіонів України визнання первинності ідентифікації з громадянством України істотно переважає локальну ідентифікацію (з місцем або регіоном проживання) насамперед у Західному регіоні (62% загальнонаціональної ідентифікації проти 25% локальної) та Центральному (відповідно, 62% національної ідентифікації та 27% локальної). Дещо меншим розрив між національною та локальною ідентичностями є в Південному (57% загальнонаціональна ідентифікація і 32% локальна) та в Східному регіонах (50% загальнонаціональна і 38% локальна). На Донбасі ж загальнонаціональна та місцево-регіональна ідентифікації перебувають приблизно на одному рівні (43% та 41% відповідно)¹²».

¹¹ Там само.

¹² Там само.

Суб'єктивні показники:

«...Окремо слід назвати **суб'єктивні показники** соціологічних опитувань. Серед чинників (маркерів – Й.З.), які, на думку самих респондентів, найнегативніше можуть вплинути на об'єднання українців: корумпованість влади (29%), дії олігархів (29%), дії Росії на роз'єднання України (25%), маніпуляція інформацією через ЗМІ (24%), розділення українців методом політичної агітації (20%). Найменше можуть вплинути на роз'єднання України, на думку населення, протести на «Євромайданах» (6%), дії країн Заходу (9%), ріст радикалізму і націоналізму в Україні (9%), утиски за мовною ознакою (10%). Певні в тому, що «в Україні немає роз'єднання, даний факт намагаються нав'язати», 9% і лише 2% вважають, що «Україна ніколи не була єдиною і об'єднати її неможливо».

У розумінні тих чинників, які можуть роз'єднати Україну існують регіональні відмінності. Так, спільним для всіх регіонів є визнання таких головних роз'єднувальних чинників, як корумпованість влади, дії олігархів, маніпуляція інформацією через ЗМІ, розділення українців методом політичної агітації. На Донбасі, на відміну від усіх інших регіонів, визнають роль Росії у роз'єднанні українців лише 7%, натомість основним чинником роз'єднання вважають «зростання радикалізму та націоналізму» в Україні (30%). Менш, ніж у решті регіонів, покладають провину на Росію і на Слобожанщині (15%). Донбас також виявився єдиним регіоном, де досить значна частина (23%) звинувачує у роз'єднанні регіонів дії країн Заходу. В деяких регіонах до числа вагомих чинників роз'єднання відносять прагнення певної частини українців до інтеграції з ЄС (Причорномор'я – 25%, Поділля – 21%, Донбас – 20%)¹³.

«Найбільшу ефективність для примирення українців мали б, на думку населення, такі дії: перемога у війні (36%), реальна боротьба з корупцією (35%), покращення соціально-економічного стану в країні (34%). Ефективність інших дій та заходів оцінюється громадською думкою значно нижче, а на останніх місцях за дієвістю – федералізація України (6%), прийняття російської мови як другої державної (8%), боротьба з націоналістичними проявами (8%). Перемога у війні, реальна боротьба з корупцією, покращення соціально-економічного стану в країні – вважаються вирішальними майже в усіх регіонах. Донбас відрізняється тим, що лише 11% вважають перемогу у війні як чинник примирення українців; натомість

¹³ Що об'єднує та роз'єднує українців. Дослідження проведено Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» з 25 грудня 2014 року по 15 січня 2015 року на замовлення Міжнародного центру перспективних досліджень. Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/shcho-obednue-ta-rozednue-ukraintsiv>

вирішальним чинником жителі Донбасу вважають «боротьбу з націоналістичними проявами» (33%)¹⁴.

«Серед суб'єктів, здатних примирити українців, найбільше сподіваються на українську владу (33%) та засоби масової інформації (25%), а 24% населення впевнені, що українці примиряться самі. Ці три чинники спільні для усіх регіонів України, зокрема і Донбасу. Але є й міжрегіональні відмінності. У Києві значно більше, ніж будь-де, сподіваються на громадські організації (30%), на Волині – на армію (28%) та міжнародні організації (30%). На Донбасі найбільше песимістів, які вважають, що українців не зможе примирити ніхто – 20% (загалом серед українців таких лише 6%). Більшість населення (57%) вважають актуальним проведення державної політики з примирення українців, не згодні з цим лише 15,5%. Впевненість у необхідності державної політики примирення об'єднує всі регіони України, особливо відчують її необхідність жителі Донбасу (63%)¹⁵.

Цікаво, що суб'єктивні відчуття населення щодо маркерів роз'єднання України видаються такими, що унаочнюють **глибші причини** наявної дезінтеграції суспільства, ніж об'єктивні індикатори. Так, наприклад, маніпуляція інформацією через ЗМІ та розділення українців методом політичної агітації респонденти називають серед основних причин роз'єднання українців, тоді як тим маркерам, які впродовж багатьох років політики використовують в якості тригерів дезінтеграції (мова, ставлення до історії тощо), населення суб'єктивно не надає такого великого значення.

Толерантність суспільства:

Перейдемо до розгляду рівня взаємної **толерантності**, що існує в суспільстві, як одного з показників його інтеграції. На думку експертів, цінність рівності програє багатьом іншим цінностям, на яких ґрунтуються права людини, зокрема, цінностям справедливості, гідності, свободи, безпеки тощо. За словами Володимира Яворського, менше половини громадян ставлять рівність високо в переліку цінностей, пов'язаних з дотриманням прав людини.

«Інститут соціології НАНУ вже 25 років вимірює соціальну дистанцію до представників різних етносів, що проживають на території нашої країни за допомогою адаптованої шкали Богардуса. З урахуванням всіх суперечностей цього

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

вимірювання, які висловлюються аналітиками¹⁶,» порівняння результатів різних років видається цікавим. «До подій 2014 р., росіяни завжди знаходились на шкалі соціальної дистанції на другому місці після українців (2012 р. – 3,3 бали), випереджаючи, щонайменше на пункт представників інших етносів, які розміщувались найближче – білорусів та поляків. А, за даними 2016 р., розділили 4-те місце (4,6 бали) разом з грузинами і німцями, пропустивши перед собою представників білоруського, польського та кримськотатарського етносів. Разом із тим, інтегральний показник соціальної дистанції за етнічною ознакою починаючи з 2002 року поступово знижується (2002 – 5,5, 2006 – 5,3, 2012 – 5,2, 2016 – 4,9 бали)¹⁷. Тому тут йдеться радше не про зростання відмежованості українського суспільства і не про зростання нетерпимості до представників інших етносів, а про дистанціювання від росіян як від народу країни агресора. Дані КМІСу підтверджують цю тезу. Якщо в жовтні 2010-го в Україні 93% населення ставилися до Росії позитивно, і до 2014 р. цей показник був не нижчим за 80%, то в травні 2015 р. цей показник опустився до 30% , а в 2016-му був на рівні 40%.» Проте, не думаю, що він свідчить про дезінтеграцію українського суспільства, передбачити можна протилежне – це опосередковано характеризує об'єднання громадян різного етнічного походження проти російської агресії.

На мій погляд, це і є один з аспектів неодноразово згадуваного процесу створення української політичної нації, не етноцентричної, але – громадянсько-центричної. Це означає, що дуже повільно, але поступово меншини дедалі більше починають довіряти державі з деяких питань, зокрема – здатності захистити незалежність від зовнішньої агресії.

Після сторічь конкуренції перед тронем імперії, коли кожна меншина задля свого виживання орієнтується переважно на силу метрополії в імперії, бо тільки ця сила може надати меншині певні права, чи забрати їх, меншини опинились в незалежній Україні. Але за інерцією колективних чинників ідентичності вони колективно підсвідомо ще довго продовжують орієнтуватися на стару метрополію, розмірковуючи, чи ці зміни надовго, чи можливий імперській реванш. Ця налаштованість, яка створена впродовж сторічь змінюються також тільки еволюційно, а отже – дуже повільно.

Наведені результати досліджень демонструють позитивний процес вказаних змін у «колективній підсвідомості» меншин.

¹⁶ Віталій Нахманович. Уявна ксенофобія, або пастка шкали Богардуса. Що рахують українські соціологи // Форум націй № 1/145 - січень 2015. Режим доступу: <http://www.forumn.kiev.ua/newspaper/archive/141/uyavna-ksenofobiya-abo-pastky-shkaly-bohardusa.-shcho-rakhuyut-ukrainski-sotsiolohy.html>

¹⁷ Дані Інституту соціології НАНУ.

Аналогічні процеси відбуваються і в релігійних колах, де спроби та намагання деяких церков України об'єднатися в єдину українську церкву (можливо, більше разом – проти московського патріархату) набуває дедалі більше прибічників, але процес цей відбувається також дуже повільно.

Взаємодія соціальних інститутів:

Хід реформ в Україні. Мені невідомі прямі дослідження на цю тему, але власні спостереження дають можливість припустити, що на проведення реформ в Україні впливають різні чинники:

- політична воля влади;
- західні партнери України;
- громадянське суспільство;
- Росія.

Зрозуміло, що влада і громадянське суспільство часто по різному оцінюють результативність проведення реформ в Україні, а наші західні партнери мають свої критерії та враховують зазначені оцінки.

Про опір реформам частини населення України, яке має євразійську цивілізаційну ідентичність ми вже зазначали. Певний консерватизм владних інституцій також не сприяє проведенню реформ.

Зрозуміло, що коли збігаються вектори тиску західних партнерів і громадянського суспільства з конкретних реформ та їхній вплив на українську владу ми отримуємо певні позитивні результати тої чи іншої реформи.

Торкаючись проблеми проведення реформ в Україні можна вказати на схожість її з інтерактивною поверхнею (ідея Олександра Пасхавера), що вказує на несистемний характер проведення реформ. Реформи проводяться там, де «матеріал» піддається тиску на нього і зупиняються, якщо провідники реформ стикаються з великим опором.

Наступний блок аналізу пов'язаний з процесами взаємодії населення з соціальними інститутами.

«Довіра до соціальних інституцій у суспільстві за останні кілька років зросла. Позитивне відсоткове співвідношення тих, хто довіряє і не довіряє тим чи іншим інститутам, спостерігається частіше, ніж раніше. Так, якщо 2012 р. люди більше довіряли ніж не довіряли лише церкві та ЗМІ, то 2014 – армії, Президенту,

церкві, ЗМІ, а в грудні 2015 р. – волонтерам, церкві, недержавним організаціям та армії»¹⁸.

1. Проміжні висновки:

З розглянутих даних видно, що найбільше роз'єднання, яке досліджується і спостерігається сьогодні в Україні – це роз'єднання регіональне, що відповідає зазначеній моделі цивілізаційної ідентичності.

Мовна та культурна ідентичності, ставлення до деяких історичних подій, рівень патріотизму, зовнішньополітичні орієнтири – чинники, які в силу історичних обставин відрізняли населення різних частин нашої країни, стали значущими чинниками роз'єднання країни.

Проте, під впливом зовнішньої агресії з боку Росії, деякі з наведених маркерів дезінтеграції зменшили свою силу. Так, показниками зростання національної свідомості фіксувалися на території всієї України, а дилема зовнішньої української політики щодо вектора спрямування – європейського чи євразійського – значно послабла. Цікаво, що суб'єктивні відчуття населення щодо чинників роз'єднання України видаються такими, що унаочнюють глибші причини наявної дезінтеграції, ніж об'єктивні індикатори. Так, наприклад, маніпуляція інформацією через ЗМІ та розділення українців методом політичної агітації респонденти називають серед основних причин роз'єднання українців, тоді як тим маркерам, які впродовж багатьох років політики використовують як тригери дезінтеграції, населення суб'єктивно не надає такого великого значення.

В аспекті цивілізаційної ідентичності ми не можемо визначити точну межу, конкретний кордон між носіями двох цивілізаційних ідентичностей, європейської та євразійської. Можемо тільки стверджувати, що ця межа проходить точно не по Дніпру і навіть не по лінії збройного зіткнення на Донбасі. Кожен із нас, українських громадян, має цю межу в своєму серці, бо всі ми живемо з роздвоєною ідентичністю і тільки конкретними дослідженнями можна спробувати показати в якому регіоні України домінує та чи інша ідентичність. Саме в цих двох субсоціумах відбувається одночасно, але різновекторно соціальна інтеграція.

¹⁸ Дані Київського міжнародного інституту соціології

Виклики та перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні

Революція гідності в Україні призвела до падіння авторитарного режиму і відкрила шлях побудови демократичної держави за спільними з цінностями європейських країн. Хоча після втечі колишнього президента не було повного перезавантаження політичної системи, енергія громадянського суспільства дала Україні реальний шанс зробити високий стрибок і вийти з довгого транзитного періоду. Щоб зупинити ці демократичні перетворення, Росія за допомогою армії окупувала Крим і розпочала гібридну війну на Донбасі через створення та підтримку незаконних збройних формувань.

Внаслідок Російська Федерація окупувала територію Криму та частину Донецької та Луганської областей із населенням у 5,5 млн. чоловік, що призвело до масового відтоку представників громадянського суспільства у зв'язку із загрозами їхньому життю та свободі. Відтак нижче розглядатиметься стан розвитку громадянського суспільства на підконтрольній українській владі території.

Попри події, що відбулися, презентований 2016 р звіт Freedom House «Нації в перехідний період» переконливо демонструє, що Україна є чи не єдиним винятком серед досліджуваних держав¹⁹. Адже упродовж кількох років вона демонструє позитивний тренд на побудову стійких демократичних інститутів та загалом орієнтується на європейські стандарти. Значною мірою це заслуга активного громадянського суспільства. Саме воно складало ядро протесту Революції Гідності та забезпечувало її інфраструктуру, а коли Україна зіштовхнулася із новими викликами, гнучко переорієнтувалося на виконання нових завдань. Цей феномен громадської активності отримав назву «енергія Євромайдану» чи «пасіонарності». Він символізує внесок сотень тисяч звичайних людей у вирішення суспільних проблем та особисту відповідальність кожної людини за подальший демократичний розвиток країни.

Волонтерський рух:

На думку Антона Олійника, професора Університету «Меморіал» (Канада) «У подіях, що сталися після листопаду 2013 р., взяли участь представники різних верств населення – від пенсіонерів до підприємців. Ці люди робили свої внески у спільну справу чи грошима, чи у натуральній формі (приносили їжу, одяг, паливо та інші потрібні речі), чи діями. Робили вони це цілком добровільно, з власної ініціативи – тобто були добровольцями чи волонтерами. Волонтерський рух як

¹⁹ <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2016>

масове явище народився під час Майдану 2013–2014 рр. і став ще більш потужним та масовим після початку військового конфлікту Росії та України наприкінці лютого 2014 р.»²⁰

Цікаво, що ця ідея важливості волонтерства з'явилася в документах групи «Першого грудня» за шість місяців до Євромайдану:

«Про нас і країну». Звернення до Українського народу Ініціативної групи «Першого грудня»

«...За роки незалежності нам найбільше бракувало прикладу самовідданого патріотичного служіння, прикладу любові та позитивної праці. Така потреба завжди на часі.

В українському народі є сили для позитивної праці і здатність до самоорганізації. Такі сили зростають й зараз.

Заслужують вдячності і пошани та підтримки громадські організації та активісти, які голосом сумління захищають людські права і не залишають людей без допомоги.

Саме ви, дорогі співвітчизники, є тими, хто може вплинути на розвиток суспільства і країни, подолати страх перед зухвалим чиновником, членом клану, родичем, який не зрозумів, що часи чекістів і кілерів минули.

Закликаємо вас взаємодіяти і здолати нинішню розпорошеність найперше тим, щоб розпочати підтримувати вимоги та акції один одного, навіть якщо вони не стосуються ваших інтересів.

Людям потрібні конкретні справи, і вони залежать від добровольців: киянам треба роз'яснювати право і необхідність місцевого самоврядування, громадян треба вчити захищати свої особисті права, всім разом – вчитися захищати і свою думку, і позицію, і вибір.

Наше звернення адресуємо кожному громадянину країни. Ми віримо в добре майбутнє нашої держави, спрямованої у вільний світ, а не тьму імперії.»

²⁰ <http://life.pravda.com.ua/society/2016/07/13/215141/>

«Варто відзначити, що як під час Євромайдану, так і після закінчення періоду протесту, участь у волонтерському русі беруть представники усіх верств населення. Це люди різного віку, статі, професії, віросповідання, політичних чи інших переконань, соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану тощо. Вони створили різного роду горизонтальні ініціативи на засадах самоорганізації, які ефективно функціонують вже більш як три роки. Після Євромайдану волонтерський рух насамперед надавав допомогу Збройним силам України та добровольчим батальйонам, а також опікувався вимушеними переселенцями із окупованого Криму та непідконтрольній уряду частини Донбасу. Паралельно з цим громадські організації розпочали роботу над розробкою та просуванням реформ у різних сферах суспільного життя, впровадженням механізмів громадського контролю за діями влади, документування порушень прав людини та міжнародних злочинів у зоні збройного конфлікту. По суті громадянське суспільство у цей складний історичний період виконує функції самої держави паралельно із державними інститутами.»

Моє враження від волонтерського руху:

Волонтерський рух в Україні – це явище, значення якого неможливо перебільшити. Його обсяг оцінюється різними фахівцями у 7–8 мільйонів громадян, які закрили собою, своїм часом, своїми силами, своєю творчістю, і навіть своїм життям багато проблем і викликів, що постали перед Україною у 2013–2014 рр. після Євромайдану, втечі колишнього президента та збройної агресії Росії. В мене за ці три роки сформувалося стійке бачення, що саме волонтери та громадянське суспільство сьогодні очолюють рух України в західну цивілізацію. Цей потужний рух примушує владу «підтягуватись» до рівня свідомості волонтерів, бо альтернатива – новий Майдан.

«...Невипадково, що за соціологічними опитуваннями волонтерський рух став одним з найвпливовіших інститутів сьогочасної України. Волонтери знаходяться у трійці інститутів, яким мешканці України довіряють найбільше, поряд із церквою та армією. Значно менший, та все ж позитивний баланс довіри мають громадські організації, зміцнюючи свої позиції порівняно з минулими роками²¹».

«На сьогодні перед оновленим громадянським суспільством на даному етапі стоять цілком конкретні виклики: у площині його ролі в побудові демократичних інституцій, утриманні демократичного вектора розвитку під час збройного конфлікту та постійному розширенню громадського сектору.

²¹ <http://kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=579&page=1>

По-перше, необхідно добитися від влади демократичних реформ і самим не стати частиною старої системи.

Після Революції Гідності в країні не відбулося перезавантаження політичної системи та зміни еліт. Це багато в чому пояснює спрямованість реформ лише на перегляд процедур всередині інституцій та встановлення нової підзвітності, а не на системну зміну практики та побудову незалежних інституцій. Політичні сили дещо розбавили свої ряди привабливими обличчями, серед яких також є люди з громадського сектору. Влада почала запрошувати до різноманітних рад реформ та у дечому вимушено прислухатися до думки громадськості. Виникла ілюзія, що громадянське суспільство назавжди отримало потужний вплив на формування політики у країні. Водночас варто дивитися не тільки на здобуті успіхи, а й пам'ятати, як швидко було знищено усі позитивні здобутки після приходу до влади Віктора Януковича. Тому громадянському суспільству належить непоступливо вимагати кардинальних реформ, які матимуть незворотні наслідки.

По-друге, відстояти країну у російській агресії і не перетворитися самим на Росію.

У відповідь на російську агресію влада вдається до вимушених, часто запізнілих, але не завжди пропорційних обмежень прав людини. Тобто зрозумілих за метою, але доволі дискусійних за методами впровадження. Пануюча риторика «боротьби з російською агресією» призводить до того, що суспільство підтримує навіть такі непропорційні обмеження. Складається враження, що громадяни України готові добровільно віддати владі те, за що боролися під час Євромайдану, – свободу слова, свободу мирних зібрань, свободу від дискримінації. Важливо згадати, що у в цій війні громадянське суспільство не просто захищає територію країни. Воно також захищає демократичний вибір мільйонів людей, тобто отриману після Євромайдану можливість вибудувати демократичну модель взаємодії влади та людей у їх межах. Перспектива виграти війну і для цього самим перетворитися на авторитарну Росію не має жодного сенсу. Навпаки, відстоювання демократичних цінностей має залишатися одним із основних завдань громадянського суспільства.

По-третє, розвиватися дуже швидко і не втрачати зв'язок із людьми та суспільством.

Соціологічні опитування вказують на цікаву тенденцію. Якщо половина українців вважають, що готовність відстоювати свої права у суспільства зросла, то на запитання, чи зросла їхня особиста готовність реагувати на порушення прав,

ствердно відповіли трохи більше ніж 30%. Аналогічні відповіді отримали соціологи на запитання про те, як змінилася готовність українців до об'єднання в громадські організації. Тут теж 50% сказали, що у суспільстві така готовність збільшилась, але лише 18% відчули таку готовність у собі особисто.»

Саме на ці основні аспекти нашого життя вказують документи Ініціативної групи «Першого грудня».

«Ми бачимо зростання соціальної активності. Це факт. Але за рахунок чого воно відбувається? А за рахунок того, що активні стали ще активнішими і це проблема. Проблема тому, що на такому виснаженні люди довго не можуть триматись. Тож перед активним громадянським суспільством стоїть завдання більшого залучення до активної діяльності маси людей», – вважає голова фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва Ірина Бекешкіна²².

Громадянському суспільству належить постійно розширювати своє коло, а для цього говорити та переконувати різних людей, промовляти до них простою мовою та пропонувати зрозумілі способи залучення до громадської роботи.

Висновки

«Євромайдан став каталізатором для прискореного розвитку громадянського суспільства та становлення потужного волонтерського руху. Усі позитивні зрушення в країні впродовж двох постмайданних років були зроблені значною мірою завдяки тиску та безпосередньому вкладу низових самоорганізованих ініціатив. Цей феномен громадянської активності отримав назву «енергія Євромайдану» чи «пасіонарність».

Вирішення проблем, що стоять сьогодні перед Україною, багато хто шукає за її межами. Насправді варто повною мірою використати ті можливості, які Революція Гідності відкрила у самій країні. Успіх на шляху демократизації важливий не лише для України. Він матиме позитивний вплив на весь регіон ОБСЄ, де свобода в окремих країнах згортається до розмірів тюремної камери».

1991 р., після здобуття незалежності, багато моїх побратимів – українських дисидентів – вирішили, що набуття (насправді формальної) незалежності означає остаточну перемогу, і всі інші позитивні зміни в країні відбудуться самі по собі.

Перефразуючи математиків можна сформулювати, що формальна незалежність є тільки необхідною, але далеко не достатньою умовою для справжньої

²² <http://www.radiosvoboda.org/a/27484104.html>

незалежності, демократії, доброго економічного стану та спроможності захистити свою країну.

2004 р., після Помаранчевої революції, багато хто з наших співгромадян вирішив, що обрання «нашого» президента автоматично розв'яже всі інші проблеми країни.

І тільки після Революції Гідності 2014 р. велика частина українських громадян відчула й зрозуміла, що відповідальність за своє життя, свободу, демократію та незалежність не можна перекладати на чужі плечі. Чи достатньо 15% відсотків населення країни для трансформації українського соціуму на європейський – покаже час. Альтернативою є наступний Майдан та подальше зростання активного потенціалу європейської України.

Подяка

Щиро дякую всім, хто допоміг мені підготувати цю доповідь, – Володимиру Паніотто, Ганні Прохоровій, Кирилові Данильченку, Юлії Тіщенко, Олександрі Матвійчук, Тетяні Хорунжій.